

ICIK ACADEMY
สถาบันนวัตกรรมและการสร้างสรรคความรู

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจโลก วิวัฒนาการของ ICT และ Digital Business

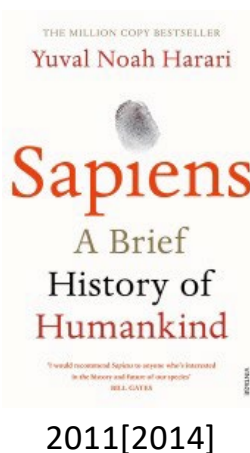
ประวัติศาสตร์เบื้องต้นที่ควรทำความเข้าใจประกอบการศึกษาในวิชานี้ คือ (1) ประวัติศาสตร์โลก (2) ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของโลก (3) ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทยโดยเปรียบเทียบกับห้วงระยะเวลาต่าง ๆ ของโลก

การเปลี่ยนยุคสมัยของโลก ผู้คน และอารยธรรม

Yuval Noah Harari

historian and professor in the Department of History at the Hebrew University of Jerusalem

2011[2014]

- 13.5 ล้านปีที่แล้ว – มวลสารและพลังงาน
  - 2.5 ล้านปีที่แล้ว – กำเนิดยีนส์ของ *Homo*
  - 300,000 ปีที่แล้ว – ค้นพบไฟ
  - 70,000 ปีที่แล้ว – The Cognitive Revolution
  - 12,000 ปีที่แล้ว – The Agriculture Revolution
  - 5,000 ปีที่แล้ว – First Kingdoms
  - 4,250 ปีที่แล้ว – First Empire
  - 2,500 ปีที่แล้ว – The Persian Empire
  - Buddhism in India
  - 2,000 ปีที่แล้ว – Han Empire in China
  - Roman Empire in the Mediterranean and Christianity
  - 1,400 ปีที่แล้ว – Islam
  - 500 ปีที่แล้ว – The Scientific Revolution
  - 200 ปีที่แล้ว – The Industrial Revolution
- [family and community replaced by state and market]

Yuval Noah Harari นักประวัติศาสตร์ชาวอิสราเอล เจ้าของหนังสือ *Sapiens A Brief History of Humankind* ได้สรุปประวัติศาสตร์การเดินทางของโลกที่ซับซ้อนกันมาตามพื้นฐานของความรู้ การเรียนรู้ การส่งต่อและวิวัฒนาการต่อเนื่องกันมาตั้งแต่โลกกำเนิดขึ้นในระบบสุริยะจักรวาลเป็นมวลสารและพลังงานเมื่อ 13.5 ล้านปีที่แล้ว มีเผ่าพันธุ์มนุษย์พันธุ์ต่าง ๆ เช่น Neanderthals (มีถิ่นกำเนิดในพื้นที่ยุโรป) *Homo sapiens* (มีถิ่นกำเนิดในตอนใต้-ตะวันออกของทวีปแอฟริกา) *Homo soloensis*, *Homo Denisova* และ *Homo erectus* การอยู่อาศัยของมนุษย์พันธุ์เหล่านี้มีพื้นฐานอยู่กับธรรมชาติ-ถ้า มีการค้นพบไฟและการจัดการความร้อน (พบโดยเผ่าพันธุ์ *Erectus*) เมื่อ 300,000 ปีที่แล้ว และที่สำคัญกว่านั้น คือ การค้นพบความรู้ที่มาจากการเรียนรู้ที่มาจากการใช้ชีวิตประจำวันและการจัดระเบียบความรู้ร่วมกันของสังคม รวมทั้งส่งต่อความรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ที่ออกไปเป็นการปฏิบัติในชีวิตจริงและสังคมวงกว้าง ที่เรียกว่า The Cognitive Revolutions เมื่อราว ๆ 70,000 ปีที่แล้ว อันเป็นกระบวนการของวิวัฒนาการของเผ่าพันธุ์มนุษย์ที่ต่างไปจากสัตว์ชนิดอื่น

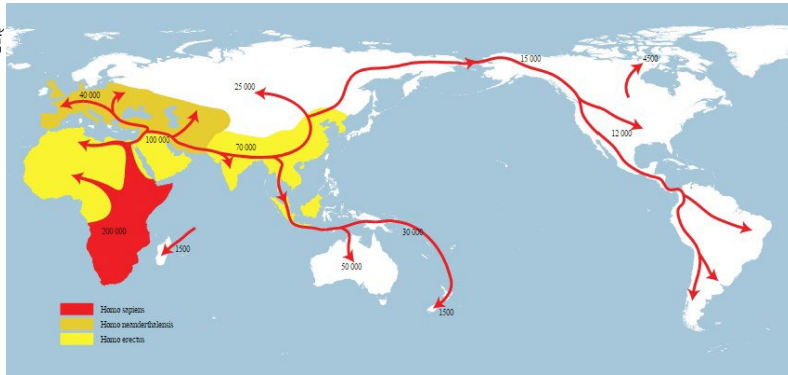
The Cognitive Revolution

The Cognitive Revolution

คือ การจัดระเบียบ ระบบ การเรียนรู้ และองค์ความรู้ของสังคม

ที่สามารถใช้งานในชีวิตประจำวัน รวมทั้งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของสังคมที่ส่งต่อไปยังรุ่นต่อๆของผู้คน และสังคม

ขนาดของสมอง / สรีระรูปร่าง เครื่องมือ อาวุธ อาหาร ถั่ว ผลไม้ แมลง ที่อยู่อาศัย / ความปลอดภัย

[the Replacement Theory]

5

การเรียนรู้ทางสังคมนี้ ได้ทำให้มีวิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงที่ต่างกันในแต่ละเผ่าพันธุ์มนุษย์แต่ละเผ่าพันธุ์ กล่าวคือ ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายที่อยู่อาศัยหรือการเคลื่อนตัวของ Homo sapiens จากทวีปอาฟริกาตอนใต้/ ตะวันออกข้ามไปยังพื้นที่ยุโรปและเอเชียในช่วงเวลาต่อมา ทำให้เผ่าพันธุ์มนุษย์ผ่าอื่นลดทอนความสำคัญ-ความ แข็งแรงในยีนส์หรือ DNA ในระยะต่อมา จนทำให้มนุษย์เผ่าพันธุ์สูญหายไปหรือลด % ใน DNA เช่น Erectus ใน พื้นที่อาฟริกาตอนเหนือ และเอเชีย-อาหรับ และ Neanderthals ในยุโรป จนไม่มีนัยสำคัญในปัจจุบัน จนเป็นมา ที่มาของการอธิบายทฤษฎีเผ่าพันธุ์มนุษย์ของ Homo sapiens และ the Replacement Theory

การเรียนรู้และการส่งต่อความรู้ข้างต้น ได้ทำให้เกิดการปฏิวัติครั้งใหญ่สังคมมนุษย์ชาติอีกครั้งหนึ่ง เป็นการปฏิวัติครั้งที่สองของมนุษยชาติที่เรียกว่า the Agricultural Revolutions ซึ่งเป็นการจัดระเบียบการผลิตทาง เศรษฐกิจว่าด้วยการเพาะปลูก การเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตร การเลี้ยงสัตว์ที่มีการนำสัตว์ป่ามาฝึกเลี้ยงให้ เชื่องเพื่อใช้งานทางการเกษตร อันเป็นห้วงระยะเวลาประมาณ 12,000 ปีที่ผ่านมา (หรือ 9,000 ปี BC) โดยเชื่อกัน ว่า ศูนย์กลางแรกของการผลิตทางเศรษฐกิจนี้อยู่แถบเมโสโปเตเมีย – ดินแดนด้านตะวันออกของทะเลเมดิเตอร์เร เนียน อันเป็นพื้นที่เชื่อมโยงทั้งทวีปอาฟริกา ยุโรป และเอเชีย

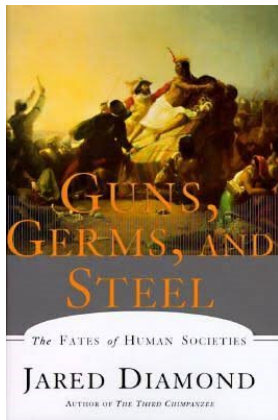
ระบบเศรษฐกิจและสังคมแบบเกษตรกรรมและการจัดระเบียบทางสังคม เป็นกลุ่ม เป็นชุมชน เป็นสังคม ขนาดใหญ่ที่มีผู้ปกครองโดย King ได้เกิดขึ้นภายใต้การผลิตและการจัดระเบียบทางสังคมนี้ในช่วง 5,000 ปีที่แล้ว และมีการรวมพื้นที่ปกครองโดย King หลายแห่งรวมกันในพื้นที่ที่กว้างใหญ่ขึ้นเป็น Empire (มี King แห่งใดแห่ง หนึ่งที่มืบทบาทสูงกว่าและเป็นผู้นำระบบเศรษฐกิจ สังคม และอาณาบริเวณในระยะถัดมาราว ๆ 4,250 ปี ก่อน หน้านี้ รวมทั้งในห้วงระยะเวลาต่อมา ก็มีอาณาจักรเปอร์เซีย กำเนิดขึ้นในพื้นที่ของโลกอาหรับราว ๆ 2,500 ปีที่ แล้วมา พร้อม ๆ กับกำเนิดศาสนาพุทธขึ้นในพื้นที่อินเดีย (การเกิดขึ้นของศาสนาพุทธ เป็นการก่อเกิดของสังคมที่

วิพากษ์ความเชื่อทางศาสนาที่มีอยู่ก่อนนั้น คือ ฮินดู และพราหมณ์) ต่อมาอีก 500 ปีถัดจากนั้นอาณาจักรฮั่น ก็เกิดขึ้นในแผ่นดินจีน และอาณาจักรโรมัน ก็กำเนิดขึ้นในแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ตามมาด้วยศาสนาอิสลาม และวิถีสังคมแบบมุสลิม ใน 1,400 ปีที่ผ่านมา

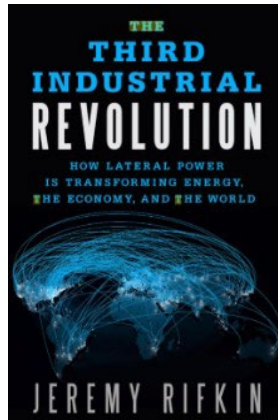
การปฏิวัติครั้งใหญ่ครั้งที่สามของมนุษยชาติ คือ The Scientific Revolutions ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ทางความรู้ และการจัดระเบียบระบบเหตุผล จากเหตุผลที่อิงตามความเชื่อหรือกรอบกำหนด เป็นความรู้แบบระบบเหตุผลที่เป็นวิทยาศาสตร์ อันเป็นการระบบความรู้ที่มีความแตกต่างกันระหว่างความรู้-ความเชื่อ-การส่งต่อตามพิธีกรรมทางศาสนา เป็นความรู้-การตรวจสอบ-พิสูจน์-การยืนยัน รวมทั้งนำเอาความรู้ที่นั้น ๆ ไปใช้ทำงานได้อย่างเป็นรูปธรรม และการปฏิวัติครั้งใหญ่ครั้งที่สี่ของมนุษยชาติ คือ The Industrial Revolutions ที่ขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจที่มีเครื่องจักรกล เทคโนโลยี การบริหารจัดการองค์กรในรูปแบบในพื้นที่ทางสังคมหนึ่ง ๆ มีการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางการผลิต การค้า เมือง และระบบทางการเมืองการปกครองโดยระบบประชาธิปไตยที่มีระบบรัฐสภา - ตัวแทนของประชาชนร่วมบริหารจัดการปกครองประเทศ ในช่วง 200 ปีก่อนหน้านี้ หรือในราว ๆ ศตวรรษที่ 19

ประเด็นสำคัญของ The Scientific Revolutions (การปฏิวัติครั้งที่สามของมนุษยชาติ) ไม่ใช่การค้นพบสิ่งใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน หรือสร้างสรรค์ความรู้ใหม่ ๆ ขึ้นจากความรู้ใหม่ ๆ แต่กลับเป็นว่า ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เหล่านั้น ล้วนแต่เป็นสิ่งที่มียู่แล้ว แต่ถูกมองข้าม ละเลย ไม่ให้ความสำคัญต่อการนำมาใช้ประกอบทำงานหรือสร้างสรรค์ความรู้ หรือที่ Harari (2011) เรียกว่า “Discovery of ignorance.” และความเป็นวิทยาศาสตร์สมัยใหม่นั้น ไม่ใช่ลัทธิ มีความพร้อมและเปิดกว้างสำหรับการเปลี่ยนแปลง แต่มีการนำไปใช้งานในหลายรูปแบบ (ที่ท้าทายต่อการปรับเปลี่ยน) เช่น การผนวกรวมกับการสร้างความเป็นอาณาจักร (The Marriage of Science and Empire) รองรับต่อความละโมภและฉวยโอกาสของนายทุน (The Capitalist Creed) และเป็นฟันเฟืองของอุตสาหกรรม (The Wheels of Industry) จนนำไปสู่การปฏิวัติอุตสาหกรรม

'Transformation'

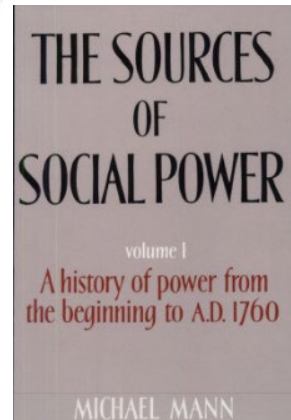
1997

2011

2016

1986

ขอแนะนำให้นักศึกษาอ่านหนังสืออื่น เพื่อประกอบทำความเข้าใจเรื่องประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติและประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของโลกนี้ เช่น The Sources of Social Power ของ Michael Mann (1986), Guns, Germs, and Steel ของ Jared Diamond (1997), The Third Industrial Revolution ของ Jeremy Rifkin (2011) และ The Fourth Industrial Revolution ของ Klaus Schwab (2016)

The Sources of Social Power ของ Michael Mann (1986)

Michael Mann เป็นเจ้าของผลงานหนังสือเรื่อง The Sources of Social Power ที่มี 4 เล่มด้วยกัน คือ เล่มที่หนึ่ง The Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to AD 1760, เล่มที่สอง The Sources of Social Power: The Rise of Classes and Nation States 1760-1914 เล่มที่สาม The Sources of Social Power: Global Empires and Revolution, 1890-1945, เล่มที่สี่ The Sources of Social Power: Globalizations, 1945-2011 หนังสือทั้งสี่เล่ม Mann ตั้งสมมติฐานว่า องค์ประกอบของ Social Power จะประกอบไปด้วย 4 ปัจจัยด้วยกัน คือ Ideology, Economy, Military, and Politics หรือที่เรียกว่า IEMP Model

หนังสือเล่มที่หนึ่ง Michael Mann อธิบายความสัมพันธ์ของระบบเศรษฐกิจและสังคม ตั้งแต่สังคมมนุษย์เริ่มต้นก่อเกิด ประวัติศาสตร์พลเมืองในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (เอเชียตะวันตก บอลข่าน และอาฟริกาเหนือ/รวมดินแดนพระจันทร์เสี้ยวอันเป็นพื้นที่ชายขอบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน) การยุคสมัยของ Mediterranean age และยุคกลางของยุโรป (คริสต์ศตวรรษที่ 5-15) จนมาถึงก่อนการปฏิวัติอุตสาหกรรม

เล่มที่สอง วิเคราะห์อำนาจทางสังคมด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างการปฏิวัติอุตสาหกรรมกับสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง เน้นเรื่องของฝรั่งเศส อังกฤษ ออสเตรีย ปรัสเซีย/เยอรมนี และสหรัฐอเมริกา บนพื้นฐานของการขยายตัวของชาติและชาตินิยม ความขัดแย้งทางชนชั้น รัฐสมัยใหม่ และกองทัพสมัยใหม่ การเผชิญกับความกดดันและความซับซ้อนของประวัติศาสตร์ – Mann เรียกสิ่งนี้ว่า A patterned mess and attempts to provide a sociological theory appropriate

เล่มที่สาม เป็นอำนาจทางสังคมที่เกิดขึ้นในอาณาบริเวณของอาณาจักรระหว่างประเทศและมีความพัฒนาต่อเนื่องประวัติศาสตร์ของศตวรรษที่ 20 ที่มาถึงช่วงกลางของศตวรรษ (1945) อันเป็นหัวขั้วระยะเวลาของพัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของระบบทุนนิยม รัฐ-ชาติ และอาณาจักร/จักรวรรดิ (Empire) การแบ่งแยก/ความแตกต่างที่ชัดเจน (Great divergence) ระหว่างตะวันตกกับพื้นที่อื่นของโลก การทำลายตัวเองในระบบอำนาจของยุโรปและญี่ปุ่นในสงครามโลกทั้ง 2 ครั้ง การถดถอยทางเศรษฐกิจ การยิ่งใหญ่ของสหรัฐอเมริกา และโซเวียต การต่อสู้ระหว่างทุนนิยม สังคมนิยม ฟาสซิสต์ และการปฏิรูปประชาธิปไตยในระบบทุนนิยม

เล่มที่สี่ เป็นการวิเคราะห์อำนาจตั้งแต่ 1945 – 2011 ที่เน้นอำนาจหลังสงคราม 3 แกน คือ ระบบทุนนิยม ระบบรัฐ-ชาติ และการรักษาไว้ซึ่งจักรวรรดิของสหรัฐอเมริกา โดยที่ระบบอำนาจทั้ง 3 แกนนี้ต่างไปสร้างปฏิกริยากับเรื่องต่าง ๆ (ที่เป็นภาวะตรงกันข้าม) และนำไปสู่การเปลี่ยนผ่าน Mann เชื่อว่า โลกาภิวัตน์ไม่ใช่อำนาจที่ดำรงอยู่ด้วย Single process อย่างน้อยจะเป็นไปตาม process of IEMP และบริบทที่แตกต่างกันไปของการพัฒนา รวมทั้งการขึ้น/ลงของ USA, Soviet, and China อันเป็น the shift from neo-Keynesianism to neoliberalism, and the three great crises emerging in this period – nuclear weapons, the great recession, and climate change

Guns, Germs, and Steel ของ Jared Diamond (1997)

เป็นการนำเสนอประเด็นความก้าวหน้าของชาวยุโรป/คนผิวขาว/ผู้ที่ริเริ่มหรือเป็นศูนย์กลางของการปฏิวัติอุตสาหกรรม ที่ยึดครองความได้เปรียบในการแข่งขันในระบบเศรษฐกิจ การล่าอาณานิคม และเป็นผู้กำหนดความได้เปรียบในทางการค้า การทหาร และเมือง ตั้งแต่ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา – อันเป็นความได้เปรียบของการสะสมความรู้/ประสบการณ์ ชาวยุโรปเริ่มต้นสร้างและสะสมความรู้อันเป็นการสร้างศักยภาพของทุนทางสังคม จากสิ่งพิมพ์-Johannes Gutenberg [1440s] การค้นพบกลไกการทำงานของเครื่องจักรไอน้ำของ James Watt [1776] โรงไฟฟ้าของ Thomas Edison [1882] สิ่งประดิษฐ์ นิวตริตรวม และการริเริ่มผลิตภัณฑ์ใหม่ๆในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เช่น รถยนต์ [1885] มอเตอร์ไซค์ [1885] เครื่องบิน [1903] วิทยุ [1895] โทรทัศน์ [1927] คอมพิวเตอร์ [1945] อินเทอร์เน็ต [1969] ล้วนแล้วเป็นผลงานที่สร้างสรรค์ของชาวยุโรป และอเมริกา (คนยุโรปที่อพยพไปตั้งรกรากใหม่)

The Third Industrial Revolution ของ Jeremy Rifkin

การปฏิวัติครั้งที่สามของอุตสาหกรรมในความหมายของ Jeremy Rifkin เขาหมายความถึง การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในระบบอุตสาหกรรมที่เกิดจาก New Communication Technologies ที่มีการใช้งานอย่างมากมาย ถ้วนทั่ว และครอบคลุมต่อการใช้งานเป็นพลังงาน-พลังใหม่ของระบบเศรษฐกิจและสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งพลังงานไฟฟ้าแบบหมุนเวียน (Renewable electricity) และการจัดการระบบเศรษฐกิจแบบ Sharing economy

สำหรับการปฏิวัติครั้งที่หนึ่งและสองของอุตสาหกรรม Rifkin หมายถึง การปฏิวัติอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นด้วยปัจจัยของพลังงานที่เป็นถ่านหิน ในการปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งที่หนึ่ง (ที่มีเครื่องจักรไอน้ำ และรถไฟ-การขนส่ง และโทรเลข-การสื่อสาร เป็น Driver และน้ำมัน ที่เป็นพลังงาน รถยนต์ที่เป็นระบบขนส่ง และวิทยุ/โทรทัศน์ - การสื่อสาร เป็น Driver

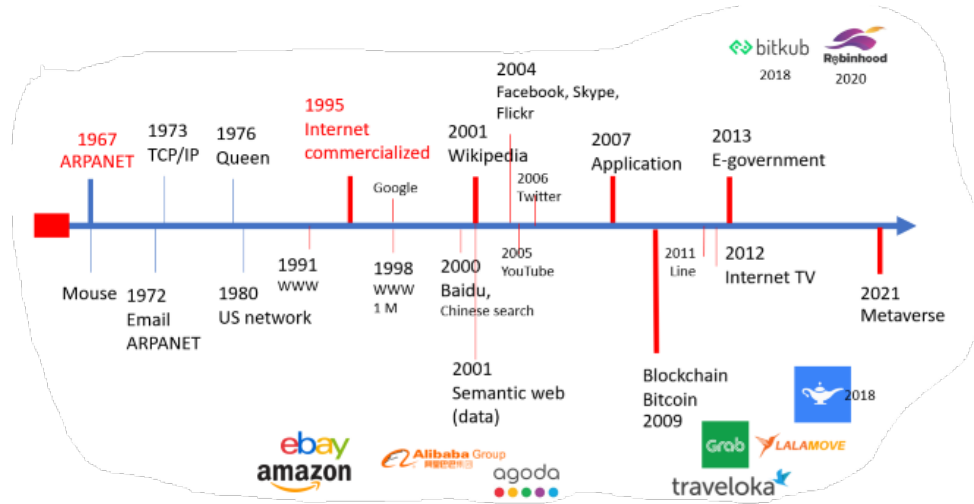
The Fourth Industrial Revolution ของ Klaus Schwab (2016)

Klaus Schwab แบ่งการปฏิวัติอุตสาหกรรมตามลำดับกันมาเป็น 4 ครั้ง คือ ครั้งแรก ในช่วง 1760-1840 ที่ระบบเศรษฐกิจอุตสาหกรรมขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยี-เครื่องจักรไอน้ำ-การขนส่งของระบบราง/รถไฟ การปฏิวัติครั้งที่สอง ในช่วงศตวรรษที่ 19-ต้นศตวรรษที่ 20 ที่ระบบเศรษฐกิจอุตสาหกรรมขับเคลื่อนด้วยไฟฟ้า และระบบสายพาน รวมทั้งการจัดการผลิตแบบ Mass production และการปฏิวัติครั้งที่สาม ที่เริ่มต้นใน 1960s ด้วยคอมพิวเตอร์และดิจิทัลเป็น Driver

การปฏิวัติครั้งที่สี่ของอุตสาหกรรม Schwab หมายถึง โลกได้ร่วมกันจัดสรรระบบการผลิตทางเศรษฐกิจตามห่วงโซ่ธุรกิจขึ้นใหม่ตามความสามารถของการจัดการข้อมูลขนาดใหญ่ ICT และการทำงานเชิงบูรณาการ ที่มีการคำนึงถึงพลังงานหมุนเวียน/ความยั่งยืน การคำนึงถึงความเป็นไปได้ในการจัดการทรัพยากรทั้งในมิติกายภาพดิจิทัล และชีวภาพ อันเป็นการปฏิวัติอุตสาหกรรมที่ตั้งอยู่บนศักยภาพ-การเข้าถึงระบบอินเทอร์เน็ตของโลกที่เป็นไปด้วยการครอบคลุม (เป็นปัจจัยขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงที่มากกว่าการปฏิวัติครั้งที่หนึ่ง - พื้นที่อื่นมีโอกาสใช้งานแบบเครื่องจักรปั้นด้ายเหมือนยุโรป ต้องใช้เวลามากถึง 120 ปี การปฏิวัติครั้งที่สอง - โลกมีไฟฟ้าใช้เพียง 17 % ของประชากร ในขณะที่การปฏิวัติครั้งที่สาม ประเทศกำลังพัฒนายังไม่มีโอกาสใช้ระบบอินเทอร์เน็ต)

โลกในปัจจุบันได้วิวัฒนาการเข้าสู่พื้นที่ของโลกยุคดิจิทัล ประชากรจำนวน 66 % ของโลก ประมาณ 5.4 พันล้านคน (จาก 8 พันล้านคน) สามารถเข้าถึงการใช้งานอินเทอร์เน็ตได้ และต่างมีปรากฏการณ์ใหม่ ๆ ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นตามผลของความทันสมัยของเทคโนโลยี อินเทอร์เน็ต การปรับเปลี่ยนทัศนคติใหม่ ๆ คำนึงสุขภาพและความยั่งยืน

Tech, Newness, Innovation

17

ประวัติศาสตร์ของเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสาร มักจะเริ่มอธิบายจากการเริ่มต้นของการคิดค้นคอมพิวเตอร์ของอลัน ทัวริง และการจัดตั้งเครือข่าย/ระบบอินเทอร์เน็ตของสหรัฐอเมริกาในปี ค.ศ. 1967 (เกิดโครงการนี้ขึ้นพร้อมกับโลกได้คิดค้นเครื่องมือทำงานที่เรียกว่า Mouse) ต่อมาได้เชื่อมโยงเครือข่ายอินเทอร์เน็ตและพัฒนาเป็น Email (1973) สร้างความร่วมมือระหว่างอังกฤษ-อเมริกาในการใช้งานอินเทอร์เน็ต-ข้อมูลร่วมกัน พัฒนาระบบเครือข่ายที่เรียกว่า US network เพื่อใช้งานในกองทัพและส่วนราชการ เปิดให้มีบริการ www ในปี ค.ศ. 1991 และขยายการให้บริการสู่การพาณิชย์ที่ธุรกิจเอกชนสามารถใช้งานในระบบนี้ได้ในปี ค.ศ. 1995

5 ปีสุดท้ายก่อนสิ้นสุดศตวรรษที่ 20 โลกธุรกิจเอกชน และภาคส่วนที่ไม่ใช่รัฐ ได้มีโอกาสสัมผัสต่อบริการใหม่ของโลกที่เป็น ICT, Internet และอื่น ๆ ที่มีการพัฒนาอย่างกว้างขวางในภายหลัง ทั้ง www และการใช้งานข้อมูล-ความรู้อย่างกว้างขวาง พร้อมทั้งโลกกว้างของ ICT ได้นำพาไปสู่การพัฒนาและสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ขึ้นอย่างไม่หยุดหย่อน เช่น Wikipedia (2001) Baidu (2000) Facebook (2004) YouTube (2005) Twitter (2006) Line (2011) ในด้านธุรกิจก็เกิดระบบเศรษฐกิจแบบอีคอมเมิร์ซ เช่น Amazon, Agoda, Alibaba การบริการแบบดิจิทัลแพลตฟอร์ม เช่น Grab, Uber

อ้างอิง

สุนทร คุณชัยมั่ง.

    ตัวแบบนวัตกรรมธุรกิจ = Innovative business model. -- ปทุมธานี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรังสิต,
2567. 165 หน้า.

.....

เรียบเรียงโดย

ดร.สุนทร คุณชัยมั่ง

ผู้อำนวยการสถาบันนวัตกรรมและสร้างสรรค์ความรู้

(Innovation and Creativity in Knowledge Academy : ICIK)

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์